

meghódított balkáni országok uralkodó osztálya csak a behódolás és a pusztulás között választhatott. A végvidéki helyzet ebből a szémszögből nem tragikusnak, hanem kedvezőnek volt tekinthető.) Ezért — s csak kisebb részben pusztulása miatt — maradt hatás nélkül társadalmunkra, kultúránkra a százötven éves török uralom.

A török világbirodalom perifériáján megmaradni minden pusztulás ellenére szerencsésebb volt, mint évszázadokra centrumába kerülni. Akkor nem jó és rossz, hanem rossz és rosszabb között lehetett csak választani. A választás helyességét, a belőle következő küzdelem jelentőségét, mindennapjainak örömeit és bánatát tárja fel előttünk Hegyi Klára. Elismerésre méltó, hogy mi mindent tud elmondani és megmagyarázni a rövid-kötetben. Könyve a *Magyar História* sorozatának eddigi leg-sikerültebb darabja. (*Gondolat, 1976.*)

GERGELY ANDRÁS

Hofer Tamás és Fél Edit: Magyar népművészet

Egykor a céhes világban ahhoz, hogy a legény mesterré legyen, remeket kellett készítenie. Az idősebb mesterek általában a nagyobb tudást igénylő termékek közül választották ki, mi legyen a remek. Olykor külön felügyelőt állítottak, akinek vigyáznia kellett, hogy a jelölt ne használjon föl munkájához illetéktelen segítséget. Amikor pedig kész lett, sokszorosan nagyobb kritikával vették szemügyre. A mesterré leendő céhlegény bele is adta minden addigi tudását. Nem egy remeket sok évtizedig mutogattak, mint az illető mesterség csúcsteljesítményét, követendő példáját.

Hofer Tamás és Fél Edit műve valóságos könyvremek. Nem túlzás, hogy a több mint ötszáz éves múltra visszatekintő magyar könyvkiadás egyik legszebb terméke. Igaz, a szerzőknek és a könyvet létrehozó kiadói kollektívának már nem kellett olyanformán bizonyítani, mint a hajdani céhlegényeknek, hiszen szakmájuk elismert mesterei. Bizonyos azonban, hogy ha ezután összefoglaló munkát írnak a hazai népművészetéről, ezt a kötetet nem fogják kifelejteni belőle. Céhmesteri levél helyett díszbe a Lipcsében nyert aranyérem. Az pedig csak természetes, hogy a könyv — mint általában a remek — az elismerés mellett fölkelti a fürkésző kritika érdeklődését is. Mind a kákán csomót kereső régi céhmesterekéhez hasonló, hanem a sikeren örvendő céhbeliét, akinek szabadságában áll elmondania, mit tart jónak, és mit kevesell az eredmények sorában.

Népművészetben a magyar nyelv tágabb értelemben együttesen érti a szóbeli költészetet (dal, mese, ballada stb.), a zenét, a táncot és a díszítőművészetet. A másik, a szűkebb jelentés csupán a díszítőművészetet, pontoságra igyekvő fogalmazással a „népi képzőművészet”-et tartalmazza. Az utóbbit teszi magáévá a könyv is. A meghatározások azonban nem jelentenek merev fogalmakat, mert magának a népművészetnek a tárgyát a néprajzi szakirodalom különbözően értelmezi. Mióta a századelőn öt kötetben napvilágot látott a Malonyay Dezső által szerkesztett jeles munka, *A magyar nép művészete*, amely csonkán maradva is a legnagyobb mű a kérdéskör irodalmában, többen megkísérelték hosszabb-rövidebb terjedelemben összefoglalni a magyar népművészetet. Ezek a könyvek és tanulmányok sokfajta szempontot használtak föl mondandójukhoz, abban azonban megegyeznek, hogy szerzőik sosem kényeztették el a néprajztudományt jó elméleti alapvetéssel. Sőt többnyire szembe sem néztek a kutatás alapvető kérdéseivel, hanem technikák, anyagok, motívumok számbavételével rendszereztek anyagukat. Vagy éppen ellenkezőleg, a történetiség talajától messzi rugaszkodva, merész kalandokra indultak, hogy népművészetünk jellegzetességeit megmagyarázzák. Ilyen előzmények után a szerzőpárosnak nem volt könnyű

dolga. Nem szigorú értelemben vett tudományos műről lévén szó, nem kellett birkózniuk az előzményekkel, ugyanakkor azonban a könyv kiállítása és tárgyának rangja kötelezte őket, hogy semmi engedményt ne tegyenek a szakszerűség rovására a népszerűsítésnek.

A kötet tervezőjének, *Faragó Istvánnak* egyik pompás ötlete volt a képtáblákat és a bevezető tanulmányt nemcsak minőségben, hanem színben is eltérő papírra nyomtatni. Az első hatvan kellemesen halványzöld, széles margójú oldalon olvasható mindaz, amit a szerzők a könyv gazdag képanyaga mellett a magyar népművészetről elmondanak. Hofer Tamás és Fél Edit hangsúlyozottan a „fogyasztók” oldaláról fogalmazza meg, mi a népművészet. Ebbe a fogalomba olyan esztétikailag értékelhető tárgyak tartoznak, amelyek a parasztok kezéből kerültek ki, illetőleg kézműipari termékek, de paraszti igény és ízlés szerint készültek. Belesorolják mindazokat az esztétikai jelentőségű tárgyakat, amelyeket a parasztok befogadtak és beillesztettek saját világukba. Ez a szempont meghatározza az időbeli és társadalmi kereteket. A 18. század végétől a 20. század első feléig tartó időszakról van szó, arról a mintegy másfél száz évről, amelyben a jobbágyságból parasztság lett. A parasztság pedig a szó klasszikus értelmében parasztként élt, és megteremtette társadalmi emelkedését kifejező művészi formáit is. A tanulmány többször kijelenti, hogy a népművészetet a parasztművészet szinonimájaként fogja föl. Igaz, a szöveg második felében többször használja a „paraszti” és „népies” kifejezést is, ami következetlenségként hat, vagy éppen azt jelzi, hogy a szerzők érzik népművészet-fogalmuk ellentmondásait. Fogalmuk megalkotásában ugyanis elsődleges volt a funkció szempontja, olyan szép tárgyakat soroltak bele, amelyeknek helyük, szerepük van a paraszti világban. Ezek között a jelzett időszakokban — ezt ők sem tagadják — már számos található, amely a kései feudalizmus kézműiparának a terméke. Városlakó mesteremberek csinálják, nem parasztművészet, csak azáltal lesz „paraszti”, hogy befogadják, vagy utánozzák. Épp így helytelen a korszakban „falusi” művészetről beszélni, hiszen a szerzők maguk közölnek mezővárosokban és más szabadalmas városokban parasztok és nem parasztok kezén készült szép tárgyakat. Parasztok és nem parasztok, falu- és városlakók közt kétségtől erősen kapcsot jelentenek bizonyos életmódbeli azonosságok és hasonlóságok, de vannak az életmódban és a társadalmi tudatban lényeges elválasztó különbségek is.

Az új paraszttípusokat és az utolsó másfél száz év népművészetét körképben bemutató fejezetek a tanulmány legrészletesebben kidolgozott részei. Sokoldalúan idézik föl a korszakot, azt a pazar virágzást, amely jellemezte. Nyomon követik az ízlésbeli változásokat, a divatokat, a művészi központok kialakulását és hanyatlását, a fejlődés és a lankadás egymásba fonódó folyamatait. Szemléletes példák mutatják be, hogyan változott koronként a népművészet tartalma. Bizonyos elemek, amelyek divathullámmal érkeztek, rövid idő alatt jellegzetes népi kifejezőeszközként rögzülhettek. A szerzők nagy jelentőséget tulajdonítanak a kiemelkedő tehetségeknek, akik munkásságukkal, technikai és stílusújításaikkal jelentékenyen befolyásolták a népművészet továbbfejlődését, például a dunántúli pásztorművészetben a spanyolozás, vagy a palóc áttört bútór faragásának tökéletesítői. A színhagyomány tanulmányozói már szinte túlzott szerepet szántak a jeles alkotók folklórra tett befolyásának, a díszítőművészet kutatása azonban eleddig keveset foglalkozott velük, holott szerepük — mint a tanulmány is hangsúlyozza — nem elhanyagolható a közösség ízlésének alakulása szempontjából.

A bevezető tanulmány, miközben jelentősége szerint méltatja az utolsó másfél század magyar népművészetét, elkerüli a „csábító” veszélyeket is, azaz nem esik abba a gyakori hibába, hogy a népművészet tárgyait a „magas művészet”-hez mérje, és ebből vonjon le elmarasztaló vagy magasztaló ítéletet. Amennyire meggyőzőek a kötet gerincét alkotó fejezetek, annyira hiányzik a korábbi időszak részletesebb elemzése. A régi stílus tulajdonképpen egyetlen műfajcsoport, a 17., de jóval inkább a 18. században festett templomennyezetek és rokonemlékek bemutatása. A kutató minduntalan szembetalálkozik azzal a ténnyel, hogy az anyagok romlandósága miatt

(fa, textil) kevés tárgy maradt ránk a korábbi időszakokból. Ezzel szorosan összefügg, hogy az általánosnál is aránytalanul kevesebb előtanulmány segítheti a vizsgálódást. Azonban csak részben akadályozhatja, hogy a 18—20. század népművészetének előzményeiből legalább vázlatot nyújtsion a könyv. Hiányoznak a múltbeli gyökerek, megválaszolatlan a kérdés, vajon mi volt a részletesen bemutatott, csodálatos gazdagságot hozó korszak előtt. Kutatási problémákról, néhány szerény eredményről és figyelmet érdemlő tudományos feltevésekről szívesen olvastunk volna. A szerzők utalnak arra, hogy parasztművészet egy régebbi kultúra differenciálódásából sarjadt. Ha átlépték volna idő- és társadalmi kereteiket, szó eshetett volna arról, mi is volt ez. Milyen lehetett a kevésbé rétegzett feudalizmus kori „tömeg” vagy „közösségi” műveltség, mielőtt még nem lett „parasztos”? Miből állt a régebbi kor „nép”-művésze? Ha választ kaptunk volna a kutatástól, nem kellene most a bizonytalanságot jelző idézőjeleket kirakni.

A népművészet távolabbi történeti gyökereinek vizsgálata kétségkívül erősen problematikus területe a magyar néprajznak. Nem egy kalandos vállalkozásról tud már a tudománytörténet. Vonzó például a magyar népművészet jelentéseinek vizsgálata. A szemiotika különben mind nagyobb teret hódít a néprajzban. Egyáltalán nem csodálható, sőt üdvözlendő, hogy a bevezetés egy fejezete a szépen formált tárgyak jelentésével foglalkozik. Az, hogy a tárgyi világok és a szépen formált tárgyak szerepét, funkcióját központi szempontnak tették meg, itt is érezeti befolyását. Ugyanis csak a jelek társadalmi használatát (*pragmatika*), nem pedig jelentésüket (*szemantika*) tárják fel, sorozatnyi példán illusztrálva az ajándéokra szánt darabokon át a felírt tárgyakig és a népszokásokban elforduló „jelvények”-ig.

A tanulmány a szó árnyalt és összetett értelmében a magyar népművészet utolsó másfél száz évének *életrajzát* adja a kezünkbe. Amikor életrajzot ír, voltaképpen népművészetünk alkatáról, *jellegeről* szól. Nem összehasonlítással, hanem önmagából kiindulva, társadalmi szerepének leírásával és elemzésével válaszolja meg, milyen is a magyar népművészet, mi a magyar benne. Az utolsó részfejezet ehhez képest emel ki még egy kérdést: melyek a magyar népművészet *megkülönböztető sajátosságai*. A közvetlenül előtte állókhoz képest kissé vázlatosan hat, de így is pontosan érzékelteti, hogy fogósabb kérdést kevésbé akad a néprajzban, mint *etnikus megkülönböztető* jegeket keresni a kultúrában. A kulturális jelenségek ugyanis általában kisebb vagy nagyobb egységeket jellemeznek, mint egy etnikum elterjedési területe. A szerzők végül arra a véleményre jutnak, hogy a tőlünk északra, de főleg a nyugatra élő népekéhez képest a mi népművészetünket a paraszti fejlődés elmaradottságával összefüggő megkésett virágzás jellemzi. Továbbá: a magyar népművészetben nem halmozódtak föl akkora értékek — minden pompa ellenére sem — mint egy-egy nyugat-európai parasztházban. Végül némely történeti stílusok (például a barokk, rokokó, copf) nem hatottak olyan mértékben, mint nyugati szomszédainknál, ahol különben a magas művészetben is jelentősebb alkotásokat hoztak létre. Mindez meggyőző, és ahogy a szerzők hangsúlyozzák, nem von le semmit abból, hogy a magyar népművészet is szép, gazdag és értékes. Ha hiányérzet marad bennünk, azért van, mert nem látjuk népművészetünk helyét a tőlünk délre és keletre eső területek viszonylatában. A magyarság centrális európai helyzete a kulturális övezetek és áramlatok találkozásában több oldalú összehasonlításra is alkalmat nyújt. Kiegészítettebbnek mutatkozik a kép, ha tudjuk, hogy — ezúttal csak feltételesem, az általános fejlődési képletből következtethetően — esetleg kelet és dél felé hasonló szerepünk van, mint hozzánk képest a tőlünk nyugatra levőknek.

A bevezető tanulmány leszögezi, hogy a kötet nem törekszik megközelítően sem teljes keresztmetszetet adni sem a tárgyfelelésekről, sem a műfajokról, nem tekinti át részletesen a tájakat és a népcsoportokat. „Fő célunk, hogy a népművészet sajátos minőségét és művészi jellegzetességeit érzékeltessük egyes témákról bemutatott képsorozatokkal.” (10. o.) Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy ezt őszintén sajnálhatják mind a népi kultúra barátai, mind a néprajzkutatók, mert a megközelítően teljes, sőt az egész kép megrajzolására ma alig akadnak hivatottabb szakemberei a magyar

népművészetnek a szerzőpárosnál. Eddigi munkásságuk is bizonyíték, de aki nem ismeri korábban megjelent tanulmányait és könyveiket, annak elegendő a mostani pompás könyvet kézbevenni.

A bevezető tájékoztató mondatainak ismeretében nem illenék szóvá tenni azt, hogy mi lenne szükséges a megközelítő teljességhez. Ha most mégis néhányat felsorolunk, azért tesszük, mert számunkra a hiányok szembetűnőek, és nincsenek kellően megmagyarázva, kénytelen hát az ismertető kritika is szembenézni velük. A képsorozatok népművészetünk egy-egy csúcspontjának bő bemutatására törekszenek, mint amilyenek például a már említett dunántúli pásztorművészet és a palóc áttört-faragott bútor. Úgy véljük, ugyanilyen csúcs és egyben szomszédainktól megkülönböztető jegy a fejfafaragás is. Szinte az egész nyelvterületen megtalálható és számos változata van. Hasonlóan mostoha sors jutott néhány más népművészeti csúcsteljesítménynek, például alig szerepel a monumentális faragás szép példája, a kapuállítás és a kerámiafajták egyik legbecsesebbike a bokály, a díszített kályhacsempe pedig egyáltalán nem kapott helyet. Ugyanakkor nem szabad elhallgatni olyan képsorozatok szerepeltetését, amelyek eddig majdnem teljesen hiányoztak az összefoglaló munkákból. Mindjárt a fejfák után következnek a könyvben az útszéli kőkeresztek. Igaz, hogy ezek elsősorban a Dunántúlt jellemzik, és rusztikus voltuk ellenére olyan, főleg városi mesterektől származnak, akik életmódban és mentalításban távol estek a parasztoktól, de azok megrendelésére dolgoztak. Ez a téma, amely itt nagyobb teret kap, megérdemelné a külön fotóalbumban történő földolgozást, mint arra szlovák és osztrák példa is figyelmeztet. Ugyancsak szép képsorok szemléltetik a szakrális (főleg a római katolikus valláshoz kötődő) népművészetet is.

A könyv elkészítése során bizonyára a múzeumok és magángyűjtemények hatalmas anyagából való válogatás volt a legfogsóbb feladat. Sikerét az bizonyítja legjobban, hogy aki a gondosan szerkesztett képek oldalakat lapozgatja, hamar belefeledkezik a látványba. A képek úgy követik egymást, hogy mozaikjaikból észrevétlenül összeáll egy régi, letűnt világ. Lehet, hogy a nemrég megörökített Balaton melléki préház a valóságban már árván áll a szőlőhegyre föltolakodott, betonelemekből alkotott hétvégi házak és nyaralók között. A könyvben azonban megtalálja társait és a tárgyakat, amelyek egykor építőinek világát benépesítették. Ezért hiányérzeteink is kiegyenlítődnek.

A sikerben nagy részük van a közreműködő fotóművészeknek, bízást nevezhetjük a legtöbbször szereplőket társszerzőknek is. Távoli falvakban, ahol lakodalmon, templomozáskor, vagy egy-egy különleges eseménykor még fölcsillannak a folklor színei, manapság sűrűn kattannak a fényképezőgépek. Sokan nagy utakat megtesznek, hogy egy-egy régi házat, temetőket, templomtornyokat, pincéket lencsevégre vegyenek. Soha annyi néprajzi fénykép nem készült, mint most, amikor az előző évtizedekhez viszonyítva már alig akad fényképezni való. Közben néhány év alatt csendben önálló rangra emelkedett a hazai néprajzi fényképezés. A kötet jól reprezentálja ezt. A fotóművészek közül kettőnek, Kovács Tamásnak és Lantos Miklósnak külön kiemelten is köszönetet mondanak Hofer Tamás és Fél Edit.

A képanyag sikerében *Kovács Tamásé* a fő érdem. Ő készítette az illusztrációk többségét kitevő műtermi tárgyfelvetelek legnagyobb részét. A fényképekről szóló jegyzet nem hiába említi „kísérletező kedv”-ét, bizonyos, hogy sok-sok próbálkozás előzte meg az első, valóban sikeres felvételeket. Nem lehetett könnyű kiismerni a sokfajta anyagú, formájú, színű, alakú és nagyságú népművészeti alkotás fényképezhető tulajdonságait, majd olyat alkotni, hogy az művészi élményt nyújtson. A könyv lenyűgöző ereje bizonyítja, hogy sikerült.

Lantos Miklós jóval kevesebb képpel szerepel, mégis erőteljes vonásokkal járul hozzá a könyv szépségéhez. Kedvelt témái a lakóházak, préházak, templomok, tornyok, haranglábak, útszéli kereszték és ezek külső vagy belső részletei, a festett mennyezetek, oromfalak, tornácok, vakolatdíszek. Építész szemé bizonyára segíti abban, hogy képein szinte mindig fölfedezni a mértániasan pontos szerkesztést. Éles határvonalak, tiszta felületek uralják ezeket a fényképeket, mégsem hidegek és nem

szigorúak, mert a fotóművésznek van érzéke az épületek, tornyok hangulatához, úgy örökíti meg őket, hogy szinte visszavarázsolja köréjük a múltat.

Ha Lantos Miklós a néprajzi fényképezés egyik ágán talán a legkarakteresebb fotós, a másikon, tőle igen távol, de nem vele ellentétben áll *Korniss Péter*. Míg Lantos sikeres képein szinte mindig hiányzik az ember, a Kornisséinak a legfontosabb eleme a mozgás. Nemrég megjelent albuma (*Elindultam a világ útján...*) pontosan mutatja más irányú érdeklődését. Azért is szerepel ebben a kötetben csupán néhány képpel, mert őt nem a népművészeti tárgyak, hanem készítőik érdeklik elsősorban.

Számosan szerepelnek még fényképfelvételeikkel. Közülük kiemelkedik *Szelényi Károly*, aki a színes képeket készítette. Igen jó szerkesztői ötlet volt, hogy a kötet számára készült fotók közé archivális felvételeket illesztettek, amelyek a tárgyi világ tágabb háttérét kívánják érzékeltetni. Ezek a képek barna tónusúak, ami hangsúlyozza, hogy elmúlt dolgokat ábrázolnak. Ma már nem lehet látni hagyományos viseletbe öltözött parasztokat, és a paraszti munka nemrég még mindennapos jeleitei is eltűntek.

A régi képek alkotói közül két nevet érdemes külön megjegyezni, *Balogh Rudolfét*, aki a Magyar Filmiroda vezető munkatársa volt, és a néprajzkutató *Gönyey Sándorét*. Ma mindketten a magyar néprajzi fényképezés klasszikusai. Balogh gondosan beállított fényképeivel sűrűn találkozhatunk az 1930-as évek képeslapjaiban. Szívesen fotografálta a pompás ünnepi viseletbe öltözött lányokat, a gondtalan nyári falusi vasárnapokat. Míg Baloghot méltatja a fotótörténet, Gönyey munkássága a néprajztörténetben értékelésre vár. Nem volt hivatásos fényképész, de szeme és türelme volt hiteles felvételek elkészítéséhez. Elegendő rápillantani a kötetet kezdő négy képre ennek tanúságául. Táj, munka és ember olyan harmonikusan ötvöződik ezeken a felvételeken, amihez kevés hasonló példát ismerünk.

Hofer Tamás és Fél Edit könyvének, mint a közmondásos jó könyveknek, nem kellett és nem kell cégér. Az első kiadás még a kirakatokig sem jutott el, mert azonnal elfogyott. Pedig ára szerint a legdrágább hazai könyvek között tartjuk számon. A Corvina kiadó újabb nagy példányszámú kiadást is kibocsátott, amely szintén keresettségnek örvend. A magyar népművészetről szóló reprezentatív munka rég váratott magára, s most, hogy megszületett, méltán büszkesége a hazai könyvkiadásnak. (*Corvina, 1977.*)

KÓSA LÁSZLÓ

Fülöp László: Pilinszky János

Bármily szembetűnő is a *Szálkák*tól számítható pályamódosulás, Pilinszky lírájának alkati modifikációja — az eléggé nyilvánvaló, hogy a költői világszemléletben mindez nem idézett elő lényeges változásokat, a létfilozofikum és élményvilág egységét nem törte meg a hirtelen versbőségben megnyilatkozó magatartásváltás. S minthogy az egész Pilinszky-líra jelentésvilága szempontjából az egyetlen feltűnő elmozdulás is részleges érvényű, nem a periodizálás, nem a szakaszosság tartalmainak megvilágítása adja az igazi kulcsot az életmű értelmezéséhez, hanem — ahogy ezt Fülöp László is teszi — a homogenitásban, a koncentrált, sűrített líravilág szemléleti folytonosságában kell felkutatni ennek a költészetnek az értékeit. Mondanunk sem kell, mennyivel nagyobb szerephez jut ilyenkor a szemléleti elemeket hordozó poétikum, s ezzel együtt a kutató elemzőkészlete, lírapoétikai felkészültsége. Pilinsz-